

Sven Nilsson om darwinismen

Påvel Nicklasson

Flera av de vetenskapsmän som formade den moderna världen och våra föreställningar om människans plats i naturen och historien verkade under 1800-talet. Två av dessa giganter är givetvis Charles Darwin (1809–1882) och Sven Nilsson (1787–1883). Det är svårt att föreställa sig den moderna världen utan Darwins *Om arternas uppkomst* och evolutionismen. Den påverkade förutom naturvetenskaperna också historieforskning, synen på samhället, konst och litteratur, för att nämna några uppenbara områden.

Sven Nilsson var bondson från Asmundtorp utanför Landskrona som genom hårt arbete och ett knivskarpt intellekt gjorde en enastående klassresa genom det hårda svenska klassamhället och som 1832 blev professor i zoologi vid Lunds universitet, ett ämne i vilket han blev skolbildande i Sverige. Särskilt hans arbeten om hans favoritdjur, fåglar, var av stor betydelse, men han studerade även fiskar, däggdjur och snäckor. Hans viktigaste arbete inom zoologin är en fauna i flera volymer. Sven Nilssons verksamhet begränsade sig dock inte till zoologin utan han var även pionjär inom geologi och paleontologi. Han samlade fossil och tog till vara ben som påträffats vid torvbrytning i mossar. Då han på 1830-talet på allvar började ägna sig åt arkeologi revolutionerade han ämnet genom sitt arbete *Den skandinaviska nordens ur-invånare*,¹ den moderna arkeologins portalarbete. Han införde sin komparativa-naturvetenskapliga metod från naturforskningen då han jämförde stenåldersartefakter med hur sentida, lågteknologiska folk använde liknande redskap. Nilsson gav en ekonomisk dimension till det arkeologiska treperiodsystemet som utarbetats av hans samtida, dansken Christian Thomsen (1788–1865). Nilsson menade att stenålderns människor varit jägare och fiskare, bronsålderns nomader och herdar och järnålderns folk bönder. Hans stadie-teori fick mycket stor betydelse för den evolutionära syn på forntiden och människans utveckling som växte fram under 1800-talet. Nilssons forskning fick stort internationellt genomslag och hans böcker översattes till flera språk. Han gjorde flera långa utlandsresor för att studera museisamlingar och umgicks med dåtidens främsta europeiska vetenskapsmän. Hemma i Sverige fick han täta besök av utländska gästforskare och räknades som en av landets allra främsta lärda. Nilsson hade ett mycket gott renommé som naturforskare och arkeolog. Efter hans död 1883 utlyste Lunds universitet en åtta dagar lång sorgeperiod. Nilssons många och varierande verksamhetsområden har analyserats i artikelsamlingen *Sven Nilsson. En lärd i 1800-talets Lund*.²

Det är sedan länge känt att Darwin och Nilsson i viss omfattning brev-växlade. Sten Lindroth beskrev deras korrespondens i en uppsats i *Lych-nos* 1949.³ Darwin passade 1868 på att skicka ett brev via en bekant då Nilsson vistades i England under en kongress och frågade Nilsson om renar. Därefter bytte de brev och fotografier under åren 1868 och 1869. Nilsson samlade bilder på sina vetenskapliga kontakter och hans foto-album som förvaras vid Lunds universitetsbibliotek innehåller bilder av många av 1800-talets lärdomsgiganter.

Även om Darwin och Nilsson hade kontakt, har det varit svårare att belägga i vilket förhållande de stod till varandra vetenskapligt. De kände givetvis till varandras arbeten, men det har varit svårt att konstatera åtminstone hur Nilsson ställde sig till Darwins idéer.

Ulf Danielsson analyserade på 1960-talet Nilssons idéer i förhållande till den tidiga darwinismen och hur tankarna togs emot i Sverige.⁴ Han konstaterade att Nilsson förespråkade en utveckling i naturen, men att han hade ”en utpräglat idealistisk natursyn, och den naturens utveckling det talas om var inte descendensteorins utan väl närmast successiv skapelse eller katastrofteorins nyskapelser”.⁵ Nilsson var en följare av Lamarck och Cuvier, vilka präglade en stor del av naturforskningen under det tidiga 1800-tal då Nilsson formades som vetenskapsman. Idealismen var det ledande tankesystemet och Nilsson måste ha varit bekant med till exempel Schellings naturfilosofi som var högsta mode då han var student på 1810-talet. Danielsson kunde dock inte hitta ”några uttalanden som visar hur Sven Nilsson kom att ställa sig till darwinismen”.⁶

År 1983 analyserade Gerhard Regnéll hur Nilsson ställde sig till utveckling i naturen och drog då slutsatsen att Nilsson ansåg att arterna utvecklats och i sina arbeten skrivit om att det skett en utveckling redan på 1820-talet. Den utveckling som Nilsson urskilde berodde på förändringar i miljön och skiljer sig från darwinismens descendensteori. Inte heller Regnéll kunde hitta direkta belegg för hur Nilsson ställde sig till Darwins teorier och kallar denna fråga för ”ett intressant kapitel”.⁷

I *Lychnos* 2012 analyserade Thord Heinonen Silverbark hur Darwins idéer anammades i liberalreligiösa kretsar i Sverige⁸. Silverbark visar att darwinismen accepterades i liberala och framstegsvänliga kretsar, men att det fanns ett motstånd bland konservativa. Silverbark analyserar inte Sven Nilsson i sin uppsats eftersom uppsatsen inte berör naturforskarens relation till Darwin. Även om Nilsson var över 70 år då *On the origin of species* publicerades och även om han hade en del förlegade och konservativa värderingar, bör han emellertid föras till ett liberalt sinnad samhällsskikt som höll naturvetenskaperna högt, närde framstegsoptimism och trodde på människans förmåga till förbättring. Det finns därför beröringspunkter mellan den krets liberala skriftställare Silverbark presenterar och Nilsson, som att Nilsson publicerade uppsatser om arkeologi i den liberala tidningen *Framtiden*, där också viktiga tidiga uppsatser om darwinismen trycktes.

I en magisteruppsats i idéhistoria analyserar Charlotte Johannison Sven Nilssons syn på evolution ur ett brett perspektiv genom att kombinera hans tankar inom geologi, zoologi och arkeologi. Hon betonar Nilssons beroende av den franske naturforskaren George Cuvier (1769–1832), som var motståndare till att det skett en utveckling i naturen. Cuvier menade istället att de utdöda arter man kan konstatera har funnits genom fossil, gått under genom upprepade katastrofer i jordens historia. Nilsson var dock mycket beläst och man kan även spåra inflytande från forskare som Jean-Baptiste de Lamarck (1744–1829) som menade att förvärvade egenskaper gick i arv och att arter transformerats över tid. Johannison menar att ”vi kan hos Sven Nilsson se en klar utvecklingstanke från jordens skapelse till idag”.⁹ Nilsson såg emellertid Guds närvaro och plan i naturen och hans synsätt saknade den slumpmässighet som finns i darwinismen.

Det är riktigt att Nilsson inte nämner Darwin i sina böcker och uppsatser. Nilsson gick i pension från professuren i zoologi 1856, tre år innan *On the origin of species* publicerades. Nilsson ägnade därefter tjugo år som pensionär främst åt att bevisa att den skandinaviska bronsåldern hade introducerats av feniciska handelsmän som hade koloniserat Sydsandinavien och med hjälp av sin avancerade bronsteknologi fördrivit eller utrotat landets primitiva urinvånare. Det är en tydlig parallell till den dominerande position de europeiska imperienationerna intog under 1800-talet gentemot resten av världen och Nilsson såg på det stora hela positivt på imperialismen, det välstånd och framsteg den genererade, samt dess upplysningssträvanden bland lägre stående folk. Eftersom den gamle Nilsson med full kraft ägnade sig åt arkeologi och bara gjorde enstaka inlägg som naturvetenskapsman, är det inte särskilt underligt att han inte nämner Darwin i sina tryckta skrifter.

Darwinismen påverkade givetvis svensk arkeologi redan under Nilssons livstid. I vilken omfattning har varit föremål för debatt. En slags översikt finns i Evert Baudous biografi över Oscar Montelius, där Baudou menar att Darwins inflytande bör ses på ett allmänt plan. Hans Hildebrands och Oscar Montelius typologiska metod, som de utarbetade under 1860- och 1870-talen, är utslag för en allmän utvecklingstanke och framstegstänkande, medan det är svårare att urskilja ett direkt inflytande från Darwin och utvecklingsläran.¹⁰ Rasistiska föreställningar om forntiden och de olika folk som man menade hade burit upp olika perioder och kulturer var etablerade inom arkeologin innan Darwin. Särskilt hade Sven Nilssons användning av kranologi som en metod för att bestämma forntida folks rastillhörighet haft stor betydelse.¹¹ Darwinismen kom under sent 1800-tal att användas för att fördjupa de rasistiska tankegångarna och ge dem en föregiven vetenskaplig grund.¹²

Det är dock inte korrekt att Nilsson inte hade åsikter om darwinismen eller att han inte skrev om den. I en anteckningsbok har han skrivit ett

PM i vilket han kommenterar Darwins tankar. Anteckningen är kort, en knapp sida, men ger intressanta inblickar om hur Nilsson såg på darwinismen. Nilssons PM lyder i sin helhet:

P.M. Man frågar mig ofta min mening om Darwins theorie. Jag svarar merendels att jag icke antager att mskan härstammat från apan, och det har väl icke heller Darwin påstått; men jag antager, och det samma gjorde ju redan Linné, att arterna i början voro långt mindre till antalet än nu, och att de utgrenat sig genom orsaker af yttre inflytande. Man har då frågat mig om jag sett en sålunda skeende öfvergång från en art till en annan.

Detta förefaller mig alldeles som då presid. Poppius 1833 examine-
rade fiskarna i Bohuslän, och då de sade honom tvärtemot hans plan, att den småsillen [Marginalanteckning: Loddan växte och blef] växa och bli storsill, då han frågade dem om de sett småsillen gå och växa? Hvertill de måste svara nej att de ej sett henne växa. Lika omöjligt är det att se *en* art utväxa och skilja sig från en annan ty det måste ske småningom och oförmärkt likasom sillens och andra djurs tillväxt.¹³

PM:et är, liksom många av Nilssons anteckningar, odaterat. Genom att han angett datum för händelser han gjort noteringar om några sidor innan och efter PM:et går det dock sannolikt att tidfästa till december 1871 eller januari 1872. Dateringen är inte oväsentlig. Nilsson var dålig på engelska och skrev ofta på franska till sina många engelska kontakter och även om han läste engelska föredrog han andra språk. Den första svenska översättningen av *On the origin of species, Om arternas uppkomst*, gavs ut 1871 och det kan vara läsningen av denna som föranledde Nilsson att skriva sitt PM.

Nilsson accepterade att det har skett en omärklig utveckling mellan arter över tid. Han länkade Darwin bakåt till äldre naturforskare som Linné och han såg nog inte Darwins idéer som lika revolutionerande som eftervärlden. Detta pekar på att det redan fanns allmänna utvecklingstankar i Nilssons och hans samtidas idealistiska syn på naturen.

Nilsson var en auktoritet på fiskar och exemplet med lodda och sill för att illustrera omärkliga övergångar mellan arter låg säkert nära till hands. I den del av sin *Fauna* som avhandlar fiskarna kom Nilsson som närmast att formulera evolutionistiska tankar. Nilsson menade att fiskar är speciellt utsatta för sin livsmiljö eftersom de helt omsluts av vatten. Därför påverkas de starkare av temperaturförändringar och andra yttre förändringar än landdjur. Om man flyttar en fisk från en typ av vatten till en annan, kommer den efter några generationer att ha förändrats. Det kan vara så stora variationer inom en fiskart som lever på olika håll och i olika vatten att man kan ta dem för olika arter, vilket fick Nilsson att fundera över artbegreppets giltighet. Nilsson ställde frågan om det på detta sätt går att konstatera förändringar inom en art under kort tid, kan inte då liknande mekanismer ha varit verksamma ”under de stora lång-

B.M. Man förmår mig ofta säga mig om
 mig om Darwins teori. Jag svarar men
 ändå att jag inte antar att nekans
 härhinnat från Apollon, att det har
 väl inte heller Darwin påstått; men
 jag antar att det samma gjorde
 ju redan Linné, att arterna
 började vara långt mindre till an-
 talet än nu, att de utgående
 sig genom väfaren af yttre inflytanden.
 Man har då frågat mig om jag till en
 fulunda skedd på en öfvergång från en art till en
 annan.
 Detta förefaller mig alldeles möjligt
 prop. Goppins 1844 examinerade sig
 vara i Kolhusen, och de på de hvar
 att den småillen kunde växa och bli
 stor till, då han frågade mig om de
 fäst småillen på en växa? svarade
 de mötte svara nej att de ej fäst på
 en växa. Lika omöjligt är det att se
 en art utväxa och skilja sig från en annan
 ty det måste ske i en lång tid och oför-
 mäktligt litet på till en och andra dygns till
 växa

fulunda skedd
 x fränt em
 kansplan
 x

Bild 1. Utdrag ur Sven Nilssons anteckningsbok, volym C35, s. 419, där Nilsson har nedtecknat sina tankar om darwinismen. Bild: LUB Media.

samt skeende geologiska förändringar, som sedan djurverldens första tillkomst på jorden inträffat, ojemförligt större metamorfoser hafva för sig gått?”¹⁴ Läsningen av Darwin måste ha fått honom att återuppta sina gamla funderingar om fiskarnas anpassningsförmåga.

Kommentaren om människans eventuella härstamning från aporna är intressant. Darwin skrev egentligen ingenting om människan i *On the origin of species*, vilket är bakgrunden till Nilssons kommentar. Ur en arkeologisk synvinkel är detta inget att förvånas över. Först på 1860-talet fanns det ovedersägliga bevis för att människans historia var mer än några tusen år och först då gavs utrymme för utveckling. Innan det hade en gudomligt skapad människa varit en fullt tillräcklig förklaring.¹⁵ Människans eventuella härstamning från en eller flera aparter diskuterades efter Darwin av Nilssons samtida,¹⁶ vilket han inte kan ha varit ovetande om. Den dåtida debatten gällde också huruvida så kallade lägre stående människoraser stod närmare apor än civiliserade vita västerlänningar. Redan 1836 hade Nilsson vid ett besök i Paris sett kvarlevorna av Sarah Baartmann, den så kallade ”hottentotska Venus”, som under 1800-talet sades mer ha liknat en apa än en människa.¹⁷ Nilsson beskrev i sina texter vildar under stenåldern och på andra kontinenter som knappt mänskliga: ”Vilden lefver i allmänhet ett högst olycksaligt lif, alltid i brist på ädlare njutningar, och, med en naken kropp, derjemte blottställd för köld, hagel och regn”.¹⁸

Nilsson höll emellertid fast vid en kristen och idealistisk syn på människans ursprung. Eftersom han var prästvigd är detta inte något förvånande. Då han några år tidigare hade skrivit förordet till den svenska översättningen av John Lubbocks *Prehistoric times*, hade han känt sig tvungen att foga en förklarande fotnot om den svenska titeln *Menniskans urtillstånd*:

man [kan] visserligen följa åtskilliga menniskostammar tillbaka till ett rårare tillstånd, än det nuvarande, men om människans urtillstånd, sådan hon utgick ur Skaparens hand, derom kan ingen vetenskaplig forskning upplysa.¹⁹

Lubbock var vän med Darwin och en stark förespråkare för evolution och även om Nilsson delade många av Lubbocks tankar är det uppenbart att han på vissa punkter tyckte att Lubbock gick för långt.

Detta korta PM är i dagsläget den enda kända handling i vilken Sven Nilsson diskuterar Darwins idéer. Sven Nilssons kvarlåtenskap är emellertid enorm och det är fullt möjligt att det finns ytterligare anteckningar gömda bland tusentals sidor om fenicier, vildestadiet, brevutkast och PM som Nilsson pumpade ur sig i en strid ström under sitt långa forskarliv.

Noter

1. Sven Nilsson: *Skandinaviska nordens ur-invånare ett försök i komparativa ethnografien och ett bidrag till människoslågtets utvecklingshistoria* (Lund, 1838–1843).
2. Gerhard Regnell (red.): *Sven Nilsson. En lärd i 1800-talets Lund*, Studier utgivna av Kungl. Fysiografiska Sällskapet i Lund (Lund, 1983).
3. Sten Lindroth: ”Om Sven Nilssons engelska förbindelser (Lyell, Darwin och Lubbock)”, *Lychnos* 1948–1949 (1950), 144–158.
4. Ulf Danielsson: ”Darwinismens inträngande i Sverige I”, *Lychnos* 1963–1964 (1964), 168f.
5. *Ibid.*, 168.
6. *Ibid.*, 169.
7. Gerhard Regnell: ”Zoologen och arkeologen som var geolog”, i: Regnell (red.): *Sven Nilsson. En lärd i 1800-talets Lund*, 41.
8. Thord Heinonen Silverbark: ”Den naturliga skapelsen. Tidig svensk darwinism och religiös liberalism”, *Lychnos* 2012, 53–86.
9. Charlotte Johannison: ”Utveckling och invandringsvågor. Sven Nilsson – en tidig evolutionsförespråkare?”, magisteruppsats i idéhistoria (Stockholm: Institutionen för idéhistoria och litteraturvetenskap, 2005), 54.
10. Evert Baudou: *Oscar Montelius. Om tidens återkomst och kulturens vandringar*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien i samverkan med Atlantis (Stockholm, 2012), 235ff.
11. Pål Nicklasson: ”Sven Nilsson och den Skandinaviska Nordens ur-invånare”, *Formvännen* (2011); Pål Nicklasson: ”Sven Nilssons resa 1836”, *Formvännen* (2013).
12. Fredrik Svanberg: ”Arkeologin och rasforskningen cirka 1860–1945”, i: *Att återupptäcka det glömda. Aktuell forskning om forntidens förflutna i Norden*, red: Pål Nicklasson & Bodil Petersson, Acta Archaeologica Lundensia Series Prima in 4° No. 32 (Lund, 2012), 83–108.
13. LUB Sven Nilssons samling C35 p. 419.
14. Sven Nilsson: *Skandinavisk fauna. Fjerde delen. Fiskarna* (Lund: Gleerup, 1852–1855), xiii. Se även Johannison: ”Utveckling och invandringsvågor”, 29ff.
15. Anthony Bowdoin Van Riper: *Men among the mammoths. Victorian science and the discovery of human prehistory* (Chicago: University of Chicago Press, 1993).
16. Silverbark: ”Den naturliga skapelsen”, 60, 66.
17. Nicklasson: ”Sven Nilssons resa 1836”, 43.
18. Sven Nilssons förord i John Lubbock: *Människans urtillstånd eller den för-historiska tiden belyst genom fornlemningarne och seder och bruk hos nutidens vildar* (Stockholm: Bonnier, 1869), vii.
19. Sven Nilssons förord i *ibid.*, iii, fotnot.